IL-VOKALI TAL-VERB MALTI

Aktar minn darba smajt min igħid li l-verbi Maltin ma għandhom xejn li jmexxihom fil-għażla tal-vokali. Xi wħud jagħżlu vokali, u xi wħud jagħżlu vokali oħra, bla ma jista' wieħed dejjem jintebaħ il-għala. Hekk ingħidu: *daħal*, *ħadem*, *fehem*, *fetaħ*, *niżel*, *xorob*, *jaħraq*, *jilħaq*, *jidħol*, *jobrox*, *jaħdem*, *jifhem*, *jiftaħ*, *jeħmer*. Tiżwiq u taħlit sabiħ ta' ilħna, li minnu ġejja dik il-ħlewwa ta' l-ilsien Malti, li mhux kullħadd jaf iħossha u jifhimha. Għalhekk irrid nuri li mhux tassew li l-verbi Maltin ma għandhomx xi jmexxihom fil-għażla tal-vokali, bil-maqlub, il-verbi Maltin jimxu aħjar mill-verbi ta' l-ilsna Semin kollha kemm huma.

Qabel xejn jaħtieġ wieħed ikun jaf li:

1. L-ittri *ħ*, *għ* u *q*, meta jkollhom vokali qasira, iħobbu aktarx il-leħen *a*.

2. Fl-alfabêti Semin hemm xi ittri li jgħidulhom *enfatiċi*, li huma *d* u *ḍ*, *s* u *ṣ*, *t* u *ṭ*. * Fil-Malti ma għadhomx jinħassu; iżda żmien îlu, meta l-lsien Malti kien għadu mhux imniġġes, kifinhu l-lum, minn ilsna barranin, l-ittri enfatiċi kienu għadhom f'tagħhom. U dan nista' ngħidu bla ebda għalt, għax dawn l-ittri, huma wkoll, iħobbu magħhom leħen miftuħ bħal l-ittri tal-gerżuma. Biż-żejjed dan l-eżempju: iż-żewġ kelmiet għarbin *sajf* u *ṣajf* saru fil-Malti *sajf* u *sejf*. Il-għala ma għandhomx vokali waħda, jekk mhux minħabba l-konsonanti *ṣ*? U ara kemm hu hekk li d-djaletti għarbin, li jagħżlu bejn *s* u *ṣ*, xejn ma jqisu l-vokali, u jgħidu *ṣêf(=ṣajf)* u *sêf(=sejf)*. Għalhekk ingħidu wkoll *samm* mill-Għarbi *ṣamm* u *semm* minn *samm*; *damm* minn *ḍamm* u *demm* minn *damm*.

3. Iż-żewġ vokali tal-verb fis-sura tiegħu ewlenija *qatel* huma marbutin bejniethom skond il-liġi ta' l-armonija tal-vokali.

Il-vokali tal-verb semi huma *a—a*; hekk fil-Għarbi *qatala*, fil-Lhudi u fil-Kangħanî *qatal*, fl-Assîr *kaxâdu*, fl-Etijopî *qatala*, fl-Aramî *qtal*. Biss xi ftit verbi għandhom il-vokali

* In-nikta maħżuża taħt l-ittra hija għeliem li juri li dik l-ittra hi *enfatika*.

a-i jew *a-u*. L-ilsna Aramîn jitilfu l-ewwel vokali bħaddjaletti għarbîn tal-Magħreb.

Fil-Malti l-ewwel vokali *a* tikser u tagħlaq leħinha sakemm tinbidel u ssir *i*. Wara din il-bidla, it-tieni *a* ma tistâx tibqa' kifinhi, iżda tikser hi wkoll leħinha biex toqrob lejn l-*i*, u għalhekk issir *e* magħluqa, hekk ingħidu : *bidel*, *nidem*, *silef*, *tilef*, *wiret* u ħafna oħra.

Iżda meta l-aħħar ittra tal-verb tkun *ħ*, *q*, *għ*, it-tieni vokali *a* tibqa' f'tagħha,u l-ewwel *a* tikser kemm xejn leħinha u ssir *e* miftuħa; hekk ingħidu : *fetaħ*, *feraħ*, *felaħ meraħ*, *nebaħ*, *beżaq*, *żelaq*, *fetaq*, *feraq*, *telaq*, *semagħ*, *belagħ*, *tefagħ*, *xebagħ*, *żeragħ* u oħrajn.

Jekk l-ewwel konsonanti biss tkun *ħ*, *għ*, jew *q*, l-ewwel vokali tibqa' *a*, u t-tieni ssir *e*, hekk ingħidu : *ħadem*, *ħalef ħafer*, *ħaleġ*, *ħareġ*, *għamel*, *għaġen*, *għażel*, *għalef*, *għaleb*, *qatel*, *qaleb*, *qabel*, *qafel*, *qadef* u oħra. Għalhekk għandna ngħidu u niktbu *ħalem* u mhux *ħolom*, *ħablet* u mhux *ħoblot*, *għarek* u mhux *għorok*, *għakes* u mhux *għokos*.

Meta l-ittra tan-nofs weħidha, jew tan-nofs b'xi waħda tattruf magħha, jew it-tnejn tat-truf weħidhom ikunu *ħ*, *għ*, *q*, jew xi waħda mil l-ittri enfatiċi, il-vokali *a-a* jibqgħu kifinhuma bla xejn ma jittiefsu. Hekk ingħidu : *daħal*, *lagħab*, *naqax*, *ħaqar*, *taħan*, *daħak*, *saħaq*, *laħaq*, *naħaq*, *ħaraq*, *għalaq*, *qalagħ*, *taqab*, *naqas*, *laqat*, *bagħat*, *bagħad*, *basar*. L-ittra *r* ukoll tħobb sikwit tintrabat mal-vokali *a*, u għalhekk ingħidu : *darab*, *raqam*. *raqad*, *ħarab*, *ħarat*, *saram*, *tarad*, *barax*, *baram*. Għalkemm hemm xi verbi li donnhom joħorġu barra minn din it-triq, madankollu nistgħu ngħidu li ma hemm l-ebda verb biż-żewġ vokali *a-a* li fih ma tidħolx xi waħda mill-ittri *ħ*, *għ*, *q*, *r*, *s*, *t*, *d*. Għalhekk ħażin ingħidu *ħoloq*, flok *ħalaq; qotor*, flok *qatar*.

Kelma oħra fuq il-verbi bil-vokali *e* - *e*, *o* - *o*, bħal *fehem*, *xorob*. Ħafna minnhom ġejjin minn verbi għarbin tal-għamla *qatila*, *qatula*; * hekk : *deher* = Għarbi *zahira*; *fehem* = Għ. *fahima*; *weħel* = Għ. *waħila*; *għereq* = Għ. *għariqa*; *ħemed* = Għ. *ħamida*; *qeleq* = Għ. *qaliqa*; *kotor* = Għ. *katura*; *qorob* = Għ. *qaruba*; *toqol* = Għ. *taqula*; *roħos* = Għ. *raħasa*. Din il-qatgħa verbi bil-vokali *e* jew *o*, sew fil-Malti kemm fl-ilsna l-oħra semin, aktarx ifissru *stât* mhux *għamil*, għalhekk igħidulhom

* Il-vokali *i*, *u* huma l-vokali ewlenin ta' dawn il-verbi, għalhekk fil-Malti huma ghandhom ħila jbiddlu l-vokali *a* ta' l-ewwel, iżda hi qatt ma tista' tbiddilhom.

verbi stativi, biex jingħażlu mill-*verbi attivi*. Għalhekk il-vokali *o* ta' ħafna verbi maltin mhix ħaġa oħra ħlief l-*o* tal-verbi *stativi*; hekk: *għolob*, *ħotof*, *romol*, *sogħob*, *boloq*, *ħorof*. Iżda xi drabi l-*o* ġejja minn xi kliem imnissel mill-verb, u hekk qalgħet barra l-vokali l-oħra tal-verb u ddefset flokha. Hekk, mill-verb *xarab* ġejja l-kelma *xorb*, u biex il-verb ikun jaqbel fil-ħoss ma' din il-kelma, ħa l-vokali tagħha u sar *xorob*; hekk ukoll *sagħal* (fir-rħula *segħel*) jatina l-kelma *sogħla*, li biddlet il-verb f'*sogħol*; *ħatab* = *ħotba* = *ħotob*; *ħalem* = *ħolm* = *ħolom*.

Fis-suriet l-imnisslin il-verbi *a* - *a*, *a* - *e*, *e* - *a* jibqgħu jżommuhom dejjem, hekk: *rabat*, *rabbat*, *rtabat*, *qatel*, *qattel*, *inqatel*, *tqattel*, *fetaħ*, *fettaħ*, *infetaħ*, *tfettaħ*. Il-verbi tal-vokali *i* - *e* aktarx li jżommuhom ukoll; iżda ħafna minnhom ibiddlu l-*i* f'*e* fit-tieni u l-ħames sura, hekk: *kiser*, *kisser*, *inkiser; tilef*, *tellef*, *intellef; firex*, *ferrex*, *infirex*. Joħorġu barra l-verbi *siker*, *sakkar*; *kiber*, *kabbar*. Il-verbi bil-vokali *e* - *e*, *o* - *o* ibiddluhom f'*a* - *a* *għereq*, *għarraq*, *tgħarraq*; *weħel*, *waħħal*, *twaħħal; kotor*, *kattar*, *tkattar; qorob*, *qarrab*, *tqarrab; toqol*, *taqqal*, *ittaqqal*.

Jekk issa natu daqqa ta' għajn lit-*tempo imperfetto*, insibu tibdil akbar ta' vokali, għax xi drabi l-verbi jżommu l-vokali tal-verb għarbi, u xi drabi jbiddluha skond il-leħen li jitolbu il-konsonanti tal-verb. Fil-Għarbi l-verbi tal-għamla ta' *qatala*, għandhom it-*tempo imperfetto jaqtulu*, jew *jaqtalu* jew *jaqtilu*, jiġifieri l-vokali tan-nofs tista' tkun *u*, *i*, *a*. Il-verbi tal-għamla ta' *qatila* jagħmlu *jaqtilu* jew *jaqtalu;* il-verbi bħal *qatula* jagħmlu dejjem *jaqtulu*.

Fil-Malti il-verbi tal-vokali *i* - *e* iżommuhom fit-*tempo imperfetto*, hekk: *niżel*, *jinżel; kiteb*, *jikteb; silef jislef*.

Il-verbi *a* - *e* iżommu wkoll l-istess vokali, hekk: *ħadem jaħdem; qafel*, *jaqfel; għamel jagħmel*. Għalhekk għandna ngħidu: *qatel jaqtel* u mhux *joqtol*. Iżda xi drabi jiġri li il-vokali għarbija tagħleb il-vokali Maltija taqlagħha barra u tidħol flokha, hekk minn *ħareġ* għandna ngħidu *jaħreġ*, iżda ngħidu *joħroġ* minħabba l-għarbi *jaħruġ;* għalhekk *jaqtel* (bħalma jgħidu tar-raħal) hi sura Maltija, *joqtol* (bħalma jgħidu tal-belt) hi sura Għarbija minn *jaqtul*.

Il-verbi *e* - *a* jibdew l-ewwelnett biex ibiddlu il-*ja* f'*ji*; inbagħad aktarx iżommu t-tieni vokali *a*; imma nistgħu ngħidu li t-tieni vokali titbiddel skond il-vokali għarbija; jekk fil-Għarbi t-tieni vokali tkun *a* jew *i*, fil-Malti ssir *a*; jekk tkun *u*, fil-Malti ssir *o*. Il-verbi, li għandhom *ħ* fl-aħħar, jieħdu kollha l-vokali *a* fil-Għarbi u fil-Malti, hekk: *jiftaħ*, *jif-*

raħ, *jimraħ*, *jinbaħ*, *jiġraħ*. Iżda l-verbi għarbin li fl-aħħar għandhom *ħ* ħarxa (li fil-Malti ma tingħażelx minn *ħ*), jieħdu il-vokali *u*, li fil-Malti ssir *o*; għalhekk ingħidu: *jinfoħ* = Għ. *janfuħ*; *jisloħ* = Għ *jasluħ*; u b'hekk nintebħu l-għala ngħidu *selaħ jislaħ* u *selaħ jisloħ*. Iż-żewġ verbi donnhom verb wieħed għax għandhom it-tnejn ħoss wieħed, iżda mhumiex, għax it-tieni wieħed għandu *ħ* ħarxa, li fil-Għarbi trid il-vokali *u*; u l-*ħ* ta' l-ewwel wieħed mhix ħarxa u għalhekk titlob il-vokali *a*. Il-verbi, li għandhom *q* fl-aħħar, jieħdu *a* jew *o* skond il-vokali li għandhom fil-Għarbi; hekk: *jixraq* = Għ. *jaxraq*; *jisraq* = Għ. *jasriq*; *jifraq* = Għ. *jafriq*; *jiftoq* = Għ: *jaftuq*; *jinfoq* = Għ: *janfuq*; *jibżoq* = Għ *jabsuq*. Il-verbi li għandhom *għ* fl-aħħar jieħdu l-vokali *a* fil-Malti u fil-Għarbi; hekk: *jismagħ*, *jixbagħ*, *jiġmagħ*.

Il-verbi *e* - *e* iżommu l-*e* tan-nofs; hekk: *fehem jifhem*; *deher jidher*; *xehed jixhed*. Jekk l-ewwel ittra tal-verb tkun *ħ*, *għ*, *q*, l-ewwel *i* issir *e*; hekk: *jeħel*, *jeħmer*, *jegħreq*, *jeqleb*.

Il-verbi *o* - *o* iżommu l-*o* fin-nofs, u din tiġbed lejha u tbiddel il-*ja* f'*jo*; hekk: *kotor joktor*, *qorob joqrob*.

Fil-verbi *a* - *a* aħna naraw il-vokali għarbin u l-liġi ta' l-armonija tal-vokali Maltin imqabbdin f'xulxin. Xi verbi iżommu l-vokali li għandhom fil-Għarbi; oħrajn jitwarrbu mill-Għarbi u jieħdu l-vokali li jitlob il-Malti; għalhekk ma nistgħux natu reguli li jżommu sħiħ għal-verbi kollha. Iżda dejjem jiswa li naraw kif jimxu dawn il-verbi wkoll fil-għażla tal-vokali. Meta l-ewwel ittra tal-verb tkun *ħ* jew *għ*; l-*imperfetto* jieħu l-għamla ta' *jaqtal*, hekk: *ħabat jaħbat* (Għ. *jaħbit*); *ħarab*, *jaħrab* (Għ. *jaħrub*) *ħasad*, *jaħsad* (Għ. *jaħsud*, *jaħsid*); *għaraf*, *jagħraf* (Għ *jagħrif*); *għasar*, *jagħsar* (Għ. *jagħsir*); *għatas*, *jagħtas* (Għ. *jagħtus*, *jagħtis*). Għalhekk għandna ngħidu *jaħlaq*, *jaħnaq* u mhux *joħloq*, *joħnoq*. Barra minn dawn hemm xi verbi oħra Maltin li għandhom *a* għax fil-Għarbi għandhom *i* jew *a*; hekk: *jifdal* = Għ: *jafdal*; *jifsad* = Għ: *jafsid*; *jimrad* = Għ: *jamrad*; *jishar* = Għ: *jashar*; *jifqas* = Għ. *jafqis*. F'dawn il-verbi u f'oħrajn ukoll, il-*ja* titbiddel f'*ji*, għax il-vokali *a* ma għandha xejn li jżommha, jiġifieri ma għandhiex warajha ittra li trid il-leħen *a*. Il-verbi l-oħra jagħmlu *jiqtol* u xi drabi *joqtol*; hekk: *barax* = *jibrox*, *jobrox*; *daħal* = *jidħol*; *darab* = *jidrob* (Għ: *jadrib*); *nafar* = *jonfor*; *radam* = *jordom* (Għ: *jardim*); *ġabar* = *jiġbor*.

Mela nistgħu nagħalqu u ngħidu li l-verbi maltin fit-tiswir tagħhom jagħżlu dawk il-vokali li l-aktar jaqblu ma' l-ittri tal-verb.

Sajdun.